

**ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝ ΜΑΤΘΑΙΟΥ 22,21
ΑΠΟΚΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ
ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΥΣ ΤΟΥ ΙΟΥΔΑΪΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ**

ΥΠΟ

Ἐπισκόπου ΑΝΤΩΝΙΟΥ Γ. ΚΟΜΠΟΥ
Μητροπολίτου Σισανίου καὶ Σιατίσσης

Ὁ Κύριος ἐν *Ματθαίου* 22,1-14¹ διὰ τρίτης καὶ τελευταίας παραβολῆς, δι' ἧς παραγγέλλει ὠρισμένως τὴν ἐπικειμένην θεῖαν τιμωρίαν τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τὴν κατ' Αὐτοῦ μελετωμένην ἐπιβουλήν², ἀπαντᾷ εἰς τὴν ὁσημέραι ἀύξανομένην μὴνιν ἐναντίον Του ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τούτων τῆς ἀληθείας. Τοῦτου ἔνεκα οἱ θιγόμενοι καιριῶς ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ Φαρισαῖοι³ ἐξεμάνησαν ἐναντίον Του καὶ ἤρξαντο μετὰ τῶν ὠσαύτως θανασίμων Αὐτοῦ ἐχθρῶν Ἡρωδιανῶν⁴ νὰ θέτουν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου κυοφορούμενον ἐν τῇ ἁμαρτωλῇ των ψυχῇ καταχθόνιον σχέδιόν των.

1. Πρβλ. *Μάρκον*, 12,1-12. *Λουκᾶν*, 20,9-19 καὶ 14,16-24.

2. Πρβλ. *Ματθαίου*, 22,7: «...ἀπόλεσεν τοὺς φρονεῖς ἐκείνους καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησεν».

3. Οἱ Φαρισαῖοι ἦσαν μὲν λεπτολόγοι καὶ αὐστηροὶ τηρηταὶ τοῦ Νόμου (*Ἰωσήπου*, Ἰουδ. Ἀρχ. 12,2,4. Ἰουδ. Πόλ. II,8,14. Ἰουδ. Βίος 38. Πρβλ. *Πράξ.*, 22,3. 26,5. *Φιλίπ.*, 3,5) συνιστῶντες βίον σεμνὸν καὶ ἠθικὴν αὐστηρὰν (ὁ Ἰώσηπος Α' καὶ Β' μ.Χ. αἰῶν) συγκρίνει αὐτοὺς πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς (Ἰουδ. Βίος 2), ἀλλ' ἡ εὐσέβειά των ἦτο ἐπιφανειακὴ, ἐξωτερικὴ, τυπολατρικὴ, διὸ καὶ ὁ Κύριος ἐξαπέλευσεν ἐναντίον των τὰ φοβερὰ ἐκείνα «οὐαὶ» (*Ματθαίου*, 23,13-39). Περὶ Φαρισαίων βλ. *Ἰωσήπου*, Ἰουδ. Ἀρχ. XIII, 5,9. 10,5,6. XVII, 2,4. XVIII, 1,2,3,4. XX, 9,1. Ἰουδ. Πόλ. II, 8,14. Βίος 2 τέλος, 38. Βιβλιογραφία. Ε. Schürer, *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Band II³ (Leipzig, 1920), σελ. 380 ἔξ. Πρβλ. καὶ Α. Hausrath, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, I Teil³ (München, 1879), σελ. 129 ἔξ. Ch. Guignebert, *Le monde Juif vers le temps de Jésus* (Paris, 1950), σελ. 213 ἔξ. Α. Sieffert, «Pharisäer und Sadducäer» ἐν: *Hergog - Hauck, Realencyklopädie*, τόμος ΙΕ' (1901), σελ. 264 ἔξ. J. J. Welhausen, *Die Pharisäer und die Sadducäer* (Berlin, 1874). W. Bousset, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*³ (Tübingen, 1926), σελ. 164 ἔξ., 183 ἔξ. W. Durant, *Caesar und Christus* (Bern, 1949) σελ. 610 ἔξ.

4. Ὅτε ἐσταθεροποιήθη ἐν Παλαιστίνῃ ἡ Ρωμαϊκὴ ἐπικυριαρχία, ἀρχιερεὺς καὶ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας κατεστάθη Ἡρώδης ὁ Μέγας (37-4 π.Χ.), ἐγκαινίσας τὴν δυνα-

Τῷ ὄντι, ὁ Κύριος ἐν τῇ δευτέρᾳ παραβολῇ τοῦ Ἀμπελώνος (Ματθαίου, 21,33-46), ἔτι ἐναργέστερον ἐχαρακτήρησε τὴν κακοῦργον διάθεσιν τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραήλ, κατανεγκῶν οὕτω θανάσιμον πλῆγμα κατ' αὐτῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη διέκειτο εὐνοϊκώτατα πρὸς τὸν Κύριον. Πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ καταχθόνιοι ἐνεργεῖαι τῶν ἀρχόντων ἀπέτυχον παταγωδῶς. Ἐκεῖνο, ὅπερ ἀπέμεινεν εἰσέτι ὡς ὄπλον ἰσχυρὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀρχόντων εἶναι ἢ διὰ παντὸς μέσου ἐπιδιώξις δημιουργίας χάσματος ἀγεφυρώτου μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ λαοῦ ἢ τοῦλάχιστον ἢ ἐπιτυχία τῆς διαιρέσεως τῶν τάξεων ἐκείνων τοῦ λαοῦ, αἵτινες ὑποστηρίζουσι τὸν Κύριον. Ὁ Ἰησοῦς ἐγκαθιστάμενος ὡς κυρίαρχος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Πατρὸς Του, ἐνεργεῖ ἐκεῖ οὐ μόνον ὡς Προφήτης, ἀλλὰ καὶ ὡς Νομοθέτης καὶ Κριτής, κερδίζων τὴν ἀμέριστον ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τοῦ λαοῦ⁵. Ὁ Ἰησοῦς ἀποβλέπει δι' ὄλων τῶν ἐνεργειῶν Του νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸν Ἰουδαϊκὸν λαόν, ὡς καὶ σύνολον τὴν ἀνθρωπότητα, ἐκ τῶν δεινῶν τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ αἰωνίου θανάτου. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ πληροῦνται πᾶσαι αἱ προρρήσεις τῶν Ἁγίων Προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεσσίου⁶, ὅστις, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς θύραθεν σοφίας ἐπιμαρτυρεῖται, ἐκαλεῖτο νὰ δράσῃ ἐν μέσῳ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, σφόδρα τότε εὐσκανδαλίστου, καθ' ὅσον καὶ πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τῆς γῆς αἱ Μεσσιανικαὶ ιδέαι εἶχον ἀποβάλλει παρὰ τῷ περιουσίῳ λαῷ πᾶν πνευματικὸν στοιχεῖον καταστάσαι μᾶλλον ἢ ἦττον ἀλαμπεῖς. Οὕτω, μέχρι καὶ τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος, ὁ Μεσσίας ἀνεμένετο ὡς Σωτῆρ καὶ Λυτρωτὴς ψυχῶν, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα προσεδοκᾶτο ὡς περιπόθητος ἀπελευθερωτῆς

στεῖαν τῶν Ἡρωδιανῶν, ὑφ' οὗς ἡ Ἰουδαία ἀπετέλει αὐτοτελὲς καὶ αὐτόνομον κράτος ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ρωμαίων. Ὁ Η. Β. Swete δέχεται ὅτι οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι Ἡρωδιανοὶ ἦσαν στρατιῶται ἐκ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἡρώδου, οἵτινες μνημονεύονται καὶ ἐν Λουκ., 23,2. Ἐτεροὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ «παδῶν τοῦ Ἡρώδου» (Πρβλ. Victor and Ps. — Tertull. adv. omn. haer. 1), οἵτινες ἐθεώρουν τὸν Ἡρώδη ὡς Μεσσίαν των (βλ. Μαρκ., 3,6). Ὁ Ἰώσηπος, *Ἰουδ. Ἀρχ.* XIV, 15,10 λέγει: «αὐτοὺς τὰ Ἡρώδου φρονούντας». Τὸ Ἡρωδιανὸν κόμμα ἐδημιουργήθη, ἐνθεν μὲν ἐκ τῆς συμπαθείας πρὸς τὴν Ἑλληνίζουσαν πολιτικὴν τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἡρώδου, ἐνθεν δέ, ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολλοὶ «ἐν τῇ ἰσχύϊ τῆς οἰκογενείας ἐκείνης διείδον τὴν ἐγγύησιν τῆς διατηρήσεως τῆς ἐθνικῆς των ὑπάρξεως». Βλ. Η. Β. Swete, *The Gospel according to St. Mark*, Β' ἔκδοσις, London, 1908, σελ. 277,53. Ethelbert Stauffer, *Christ and the Caesars*, Ἀγγλ. Μετάφρ. ὑπὸ Κ. καὶ R. Gregor Smith, London, 1955, σελ. 117.

5. W. Manson, *The Gospel of Luke*, σελ. 223, London, 1930.

6. Παναγιώτου Τρεμπέλα, *Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ*, ἔκδοσις Β', σελ. 297 ἔξ. Ἀθήναι, 1940.

ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε περιπέσει ὁ λαὸς ἐκεῖνος ἰδίως ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (356-323 π.Χ.) καὶ ἔπειτα. Ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνέμενεν ἐναγωνίως τὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς Ρώμης ἀπελευθέρωσίν του, ὡς τοῦτο σαφῶς δείκνυται καὶ ἐκ τῶν προηγηθειῶν (τῆς δράσεως τοῦ Ἰησοῦ) κατὰ τῆς Ρώμης στάσεων τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τοὺς Θευδάν, Ἰούδαν τὸν Γαυλωνίτην, Μαθθίαν Μαργαλῶθ⁷, αἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἐπνίγησαν εἰς τὸ αἷμα. Ὅθεν, φυσικὸν ἦτο, ἐὰν οἱ Ἰουδαῖοι ἐπληροφοροῦντο ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ Ἰησοῦ ἦτο ἀντικρὺς ἀντίθετον ἐκείνου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου οὗτοι ἐνεφοροῦντο, ἡ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις των πρὸς τὸν Θεῖον Διδάσκαλον ἀμέσως θὰ μετεστρέφετο εἰς μῖσος καὶ ἔχθραν. Ὁ Κύριος κηρῦσων ἀγάπην πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ οὐχὶ ἀντίστασιν καὶ ἐξόντωσιν, ὡς ἀνέμενεν ὁ λαὸς Ἰσραήλ, θὰ ἐστερεῖτο ὀλοσχερῶς παντὸς λαϊκοῦ ἐρείσματος⁸. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κυρίου Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι⁹, μολονότι ὀξεῖαι ἀντιθέσεις τοὺς ἐχώριζον πρὸ πολλοῦ ἀπ' ἀλλήλων, ἐκλαβόντες Τοῦτον ὡς ἐπικίνδυνον κοινὸν ἐχθρὸν των — συγχάκις εἰς τὴν ζωὴν ἰσχύει τοῦ Ἀριστοτέλους (384-322 π.Χ.) ἢ ἐν Πολιτικοῖς¹⁰ θρυλικὴ ἐκείνη ρῆσις «*συνάγει γὰρ καὶ τοὺς ἐχθίστους ὁ κοινὸς φόβος*»— ἠνώθησαν προσωρινῶς καὶ πρὸς τὸ συμφέρον των προσεπάθησαν, ὅπως ἐκθέσωσι τὸν Ἰησοῦν ἀπέναντι τοῦ λαοῦ, φέροντες Αὐτὸν εἰς ἀδυναμίαν ν' ἀπαντήσῃ εἰς ἐρωτήσεις ἐπὶ θεμάτων διλημματικῶν.

Οἱ Φαρισαῖοι «*λαβόντες συμβούλιον ὅπως παγιδεύσωσι τὸν Ἰησοῦν ἐν λόγῳ*»¹¹ πέμπουσι τοὺς μαθητὰς των, «*ὑποκρινομένους δικαίους εἶναι*»¹² μετὰ τῶν μαθητῶν τῶν Σαδδουκαίων Ἡρωδιανῶν¹³,

7. Πράξεις Ἀποστόλων, 5,36 ἐξ. Βλ. καὶ Παναγιώτου Τρεμπέλα, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 20.

8. W. Manson, *The Gospel of Luke*, London, 1930, σελ. 223.

9. Οἱ Σαδδουκαῖοι ὀνομάζοντο οὕτως ἀπὸ τοῦ ἱερέως Σαδάκ, ἀρχηγῶ τῶν Σαδοκιδῶν (Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.* 13,11. Πρβλ. *Ἰουδ. Πόλ.* II, 17,10. 21,7). Οὗτοι, ἱερεῖς καὶ λαϊκοὶ συναπετέλουν τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐκ τούτων δὲ οἱ ἱερεῖς ἀπὸ τῆς Περσικῆς, ἰδίᾳ καὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἔπειτα ἐποχῆς διηύθυνον τὸ Ἰουδαϊκὸν κράτος (Ἰωσήπου, *Βίος* 1). Οἱ Σαδδουκαῖοι ἦσαν οἱ ἀντίποδες τῶν Φαρισαίων καὶ δρασιμώτατοι πολέμοι αὐτῶν. Βλ. Λεωνίδου Φιλιππίδου, *Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθηροσκοπικῆς*, Ἀθήναι, 1958, σελ. 422 ἐξ.

10. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά* 1304β, 23-24.

11. *Ματθαίου*, 22,15.

12. *Λουκᾶ*, 20,20.

13. Περὶ τῶν Ἡρωδιανῶν Βλ. Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.* XIV, 150,10. H. B. Swete, *The Gospel according to St. Mark*, B' ἐκδοσις, σελ. 53,277, London, 1908. E. Stauffer, *Christ and the Caesars*, Ἀγγλ. Μετάφρ. ὑπὸ K. καὶ R. Gregor Smith,

ἵνα ἐρωτήσωσιν Αὐτὸν ἐὰν ἐπιτρέπεται, Θεοῦ ὑπάρχοντος, νὰ πληρώ-
 νη τις φόρον εἰς τὸν ἐπίγειον ἄρχοντα, τὸν ὡς Θεὸν τιμώμενον ὑπὸ
 τῶν Ρωμαίων. Ὁ φόρος — ὁ κεφαλικὸς φόρος (census = ἐπικεφάλι-
 ον), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἔγγειον φόρον καὶ τὰ «τέλη»¹⁴, — εἰ-
 σεπράττετο παρὰ παντὸς ἄρρενος ἐφήβου, ἀφ' ὅτου ἡ Ἰουδαία ὑπο-
 ταγεῖσα εἰς τὴν Ρώμην διωκεῖτο ὑφ' ἑνὸς Ρωμαίου Procuratoris (= ἡ-
 γεμῶν ἐπαρχίας) (6 π.Χ.). Οὗτος ἦτο ἄκρως ἀντιπαθὴς κατὰ κανόνα
 παρὰ πᾶσιν καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς ὑποδοῦλοις. Ὁ φόρος ἐπεβλήθη ὡς
 τις κηλὶς τῆς δουλείας εἰς τὸν ἐλεύθερόν λαὸν τοῦ Θεοῦ¹⁵. Καὶ οἱ μὲν
 Σαδδουκαῖοι διὰ τῶν λεγομένων Ἑρωδιανῶν μαθητῶν των, ὡς συν-
 εργάται τῶν Ρωμαίων κατακτητῶν¹⁶, συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς παρὰ τοῦ
 ὑποδοῦλου Ἑβραϊκοῦ λαοῦ καταβολῆς φόρων εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτο-
 κρατορίαν, οἱ δὲ Φαρισαῖοι, φανατικοὶ ἐθνικισταὶ καὶ κρυφοὶ ἢ φανε-
 ροὶ κήρυκες ἱεροῦ κατὰ τῶν Ρωμαίων πολέμου, ἠρνοῦντο καὶ κρυ-
 φίως ἀπεκήρυττον διαρρήδην πᾶσαν καταβολὴν φόρου εἰς τοὺς κατα-
 κτητὰς, ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως κρυφίως¹⁷. Ἐπειδὴ οἱ ἀνωτέρω ἐχθροὶ
 τοῦ Κυρίου ἐβλεπον τὴν βαθυτάτην ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκει Οὗτος ἐπὶ
 τοῦ λαοῦ διὰ τῶν θαυμάτων καὶ τῆς νέας καὶ θείας διδασκαλίας Του,
 ἀπεφάσισαν τὴν διὰ παντοίων μέσων φίμωσιν ἢ θανάτωσιν Του. Πάν-
 τα τὰ ἐναντίον τοῦ Κυρίου κατὰ καιροὺς χρησιμοποιηθέντα μέσα ὑπὸ
 τῶν ἀρχόντων τοῦ λαοῦ παταγωδῶς ἀπέτυχον. Διὰ τοῦτο ἐγκαινιά-
 ζουν νέαν τακτικὴν. Ἐπιχειροῦν οἱ ἄνθρωποι τοῦ σκοτοῦς δι' ἡδέων
 καὶ μελισταλάκτων λόγων νὰ κολακεύσωσι τὸν Κύριον, ἐνῶ ἐν τῷ
 βάθει τῆς καρδίας των ἐνεφώλευε τὸ μῖσος καὶ ὁ πόλεμος¹⁸. Ἄς μὴ
 λησμονώμεν ἄλλωστε τὸ γεγονός, καθ' ὃ ὁ Διάβολος ὡς ὄπλα δὲν
 μεταχειρίζεται μόνον τὴν καταδίωξιν καὶ τὰ παντοῖα δεινά, ἀλλὰ πολ-
 λάκις «εἰς ἄγγελον φωτός»¹⁹ μετασηματιζόμενος μὲ τὴν χρηστολο-
 γίαν, τὴν κενὴν ἀπάτην, τὴν πανουργίαν καὶ τὴν δολιότητα ζητεῖ νὰ
 ἀποπλανήσῃ τοὺς Χριστιανοὺς ἐκ τῆς πίστεως. Ὁ Σατανᾶς γνωρίζει
 πῶς νὰ δηλητηριάξῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων διὰ δελεαστικῆς εὐγε-
 νείας, ὅταν δὲν δύναται νὰ πολεμήσῃ ταύτας διὰ τοῦ «φλογεροῦ

σελ. 117, London, 1955. Ἀρχιμανδρίτου Ἄντωνίου Γ. Κόμπου, *Θρησκευτικὴ καὶ Κοσμικὴ ἐξουσία κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην*, σελ. 76 κ.ἐξ., Ἀθήναι, 1969.

14. *Ματθαίου*, 17,25.

15. Βλ. W. Manson, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 223.

16. Βλ. Oscar Cullmann, *Dieu et César*, Paris, 1956, σελ. 12-13.

17. Oscar Cullmann, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 13.

18. Πρβλ. *Ψαλμόν*, 54,21: «ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ ἀποδιδόναι· ἐβεβήλωσαν τὴν διαθήκην αὐτοῦ».

19. *Β' Κορινθίους*, 11,14.

ἀκοντίου» ἢ τοῦ ξίφους²⁰. Οὗτος καὶ διὰ τῆς εἰρήνης καταστρέφει πολλούς. Οὐκ ὀλίγα παραδείγματα θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἴδου τινά: Τὸν ἀνδρεῖον Σαμψών²¹, Κριτὴν καὶ ἦρωα τοῦ Ἰσραήλ, ὠδήγησεν εἰς τὴν καταστροφὴν ἢ ἀγάπη τῆς Φιλισταίας γυναικός. Τὸν σοφὸν Σολομώντα (970; 930; π.Χ.) «μεγαλυνθέντα ὑπὸ πάντα τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς πλούτῳ καὶ φρονήσει»²² ἢ κολακεία τῶν πολυαριθμῶν ἀμαρτωλῶν γυναικῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπληρώθησαν τὰ ἀνάκτορα καὶ διὰ τὰς ὁποίας «ὠκοδόμησεν ὑψηλὸν τῷ Χαμῶς, εἰδῶλῳ Μωάβ»²³, ὠδήγησε τὸν «φιλογύννην»²⁴ ἔστεμμένον Προφήτην εἰς ἀπρεπῆ ὀλισθήματα. Ἡ αἰτία τοῦ ὀλεθροῦ σφάλματος τοῦ βασιλέως Ἐζεκίου (748-694 π.Χ.) δὲν ἦτο τόσον τὸ ξίφος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀσσυρίας Σεναχεριμ (704-681 π.Χ.), ὅσον ἡ κολακεία τῶν Βαβυλωνίων πρεσβευτῶν²⁵. Ἡ εἰρήνη καταστρέφει ἔθνη συχνότερον ἢ ὁ πόλεμος. Ὁ Σατανᾶς οὐδέποτε εἶναι τόσον ἐπικίνδυνος, ὅσον ὅταν μετασχηματίζεται «εἰς ἄγγελον φωτός»²⁶. Ὁ κόσμος οὐδέποτε εἶναι τόσον ἐπικίνδυνος εἰς τὸν Χριστιανόν, ὅσον ὅταν μειδιᾷ. Ὁ Ἰούδας, ὁ μαθητῆς τοῦ Κυρίου, ὅστις ἐπὶ μίαν τριετίαν ἐμαθήτευσε παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Θεοῦ Διδασκάλου, δι' ἐνὸς φιλήματος παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν εἰς τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ἰσραήλ.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν μεστὴν κολακείας καὶ ὑποκρισίας ἐρώτησιν τῶν Φαρισαίων – εἰς τὸν κόσμον τοῦτον οὐδέποτε θὰ ἀπουσιάζωσιν οἱ κόλακες²⁷ καὶ οἱ ὑποκριταί –, εἰς ἣν ὁ Κύριος ἀπήντησεν μετὰ τοιαύτης συνέσεως, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι τοῦ σκότους κατετροπώθησαν. Οἱ κόλακες οὔτοι, ὡς προεφήτευσεν καὶ ὁ Πέμπτος Εὐαγγελιστής, ὁ Ἡσαΐας (Η' καὶ Ζ' π.Χ. αἰών), ἀπετέλουν «τὸν λαὸν ἐκεῖνον, ὅστις διὰ τῶν χειλέων μόνον τιμᾷ τὸν Θεόν, ἡ δὲ καρδιά

20. J. C. Ryle, *Expository thoughts on St. Matthew*, σελ. 284-285, London, 1878.

21. *Κριταί*, 14,1 ἐξ.

22. *Βασιλειῶν Γ'*, 10,23.

23. *Βασιλειῶν Γ'*, 11,5.

24. *Βασιλειῶν Γ'*, 11,1 ἐξ.

25. *Βασιλειῶν Δ'*, 20,12 ἐξ. Βλ. καὶ J. C. Ryle, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 285.

26. *Β' Κορινθίους*, 11,14.

27. Περὶ κολάκων ὁ ἐπιφανὴς φιλόσοφος καὶ ρήτωρ, ἰδρυτῆς τῆς Σχολῆς τῶν Κυνικῶν, Ἀντισθένης (444-365 π.Χ.) λέγει: «Κρεῖττον εἰς κόρακας ἢ εἰς κόλακας ἐμπεσεῖν οἱ μὲν γὰρ νεκροῦς, οἱ δὲ ζῶντας ἐσθίουσιν». *Antisthenis Fragmenta*, 84A – Hecaton ap. Diog. L. VI, 4, Instituto Editioriale cisalpino, Verese – Milano, 1966, σελ. 49. Βλ. καὶ Ἰσοκράτους πρὸς *Δημόνικον Α'*, δ', 30: «μίσει τοὺς κολακεύοντας ὥσπερ τοὺς ἔξαπατῶντας» ἀμφοτέρω γὰρ πιστευθέντες τοὺς πιστεύσαντες ἀδικούσιν». Πρβλ. καὶ Ἰσοκράτους πρὸς *Νικοκλέα*, η', 28. Βλ. ἐπίσης περὶ κολάκων Ἀριστοτέλους, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, 1159a 12,16 καὶ Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1313b39-1314a5.

αὐτοῦ πόρρω ἀπέχει ἀπ' Αὐτοῦ»²⁸. Εἰς τὰς κοινωνίας πάντοτε θὰ ὑφίστανται οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, οἵτινες «διὰ λόγων κατ' ἐπίφασιν ἀγαθῶν καὶ ὠραίων ἀγορεύεσαν»²⁹, θὰ προσπαθῶσι νὰ ἐξαπατῶσι τὴν καρδίαν τοῦ ἀπλοῦ. Ἡ ἔνωσις «χειλέων καυστικῶν καὶ καρδίας ἀχρείας» δὲν εἶναι φαινόμενον ἀσύνηθες. Τοὺς τοιοῦτους ὁ σοφὸς Σολομῶν παρομοιάζει πρὸς «ἀργύριον διδόμενον μετὰ δόλου, ὥσπερ ὄστρακον ἡγήτεον. Χεῖλη λεία καρδίαν καλύπτει λυπηράν»³⁰.

Ἄλλ' ὁ Κύριος εἰς τὴν ὑπουλον καὶ σφόδρα ὑποκριτικῆς ἐπιτηδειότητος ἐρώτησιν τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Συνεδρίου, ἐὰν ὠφείλον δηλαδὴ νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς φορολογικὰς διατάξεις καὶ ἐπιταγὰς τῶν κατακτητῶν Ρωμαίων, ἀπήντησεν οὕτως, ὥστε «οἱ ἐγκάθετοι» τοῦ Συνεδρίου ἔμειναν ἀναυδοί. Διεψεύσθησαν αἱ ἐλπίδες τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι θὰ περιῆγον τὸν Διδάσκαλον εἰς ἀδιέξοδον καὶ ἀμηχανίαν, ὥστε ἡ παγίδευσίς³¹ «ἐν λόγῳ» Τούτου νὰ θεωρῆται βεβαία. Ἐὰν ὁ Χριστὸς ἀπεκρίνετο ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ φόρου ὑποτελείας ἦτο νόμιμος θὰ ἐθεωρεῖτο συνήγορος καὶ φανερός ἢ κρυπτός συνεργάτης μισητοῦ κατακτητοῦ, ὅτε θὰ διεκινδύνευε σοβαρῶς τὴν δημοτικότητά Του παρὰ τῷ ἀφελεῖ λαῷ, διότι θὰ ἀπεδεικνύετο ἀτιμαστῆς τῶν προνομίων τοῦ Ἰσραὴλ θεωρῶν τοὺς υἱοὺς Ἀβραὰμ οὐχὶ ἐλευθέρους, ἀλλ' ὑποτελεῖς εἰς ξένην ἐξουσίαν. Ἐὰν ἐξ ἄλλου, ὁ Κύριος ἀπεφαίνετο ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτρεπτὴ ἢ καταβολὴ φόρου ὑποτελείας εἰς τοὺς Ρωμαίους κατακτητὰς, τότε θὰ κατηγγέλλετο πρὸς τὰς Ρωμαϊκὰς ἀρχὰς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐκεῖνων προκριτῶν ὡς ὑποκινητῆς στάσεως ἐναντίον τοῦ Καίσαρος, μὲ ἄμεσον συνέπειαν τὴν παρ' αὐτοῦ (τοῦ Καίσαρος) ἀμείλικτον καὶ μέχρις ἐξοντώσεως καταδίωξιν τοῦ Ἰδίου, τῶν Μαθητῶν Του καὶ πάντων τῶν πιστευσάντων εἰς Αὐτόν. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κυρίου, ἀπερίφραστος καὶ ἐπιγραμματικῆ, ὑπῆρξεν τῷ ὄντι καταπέλτης. Ἀλλὰ πρὶν ὁ Κύριος δώσῃ τὴν ὀριστικὴν ἀπάντησιν ἐζήτησε παρὰ τῶν ὑποβαλόντων τὴν ἐρώτησιν «ἐξεστίν

28. Ἡσαΐου, 19,13. Πρὸβλ. Ψαλμ. 77,36. Ματθ., 15,8. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν τῇ Α' Καθολικῇ Ἐπιστολῇ διδάσκει: «μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ τῇ γλώσσῃ, ἀλλὰ ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάννου, 3,18).

29. J. C. Lyre, *Expository thoughts on the Gospels St. Luke*, vol. ii, σελ. 311.

30. Παρομοίαι Σολομώντος, 26,23. Ρωμαίους, 16,18.

31. Τὰ ρήματα «παγιδεύειν» (Ματθαίου, 22,15) καὶ «ἀγρεύειν» (Μάρκου, 12,13) εἶναι ἐκ τῶν ἀπαξ ἀπαντῶντων ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, χρησιμοποιοῦνται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ὁ' ἐν μεταφορικῇ ἐννοίᾳ («παγιδεύειν» Α' Βασιλειῶν, 28,9. Ἐκκλησιαστής, 9,12. «ἀγρεύειν» Παρομοίαι, 5,22, 6,25 ἐξ. Ἰὼβ, 10,16). Ἡ δοτικὴ «ἵνα ἀγρεύωσιν λόγῳ» εἶναι τοῦ ὄργάνου, διὸ καὶ οἱ ἐρωτήσαντες προσδοκοῦν ἀπάντησιν ἐκ μέρους τοῦ Ἰησοῦ, δι' ἧς θὰ εὐωδοῦτο ὁ σκοπὸς των. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς προτιμᾷ τὴν ἀπλουστέραν φράσιν «ἵνα ἐπιλάβωνται λόγου» (Λουκᾶ, 20,20).

δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὐ;»³², νὰ προσκομίσωσιν εἰς Αὐτὸν νόμισμα. Ἐν Παλαιστίνῃ ἐκυκλοφόρουσαν τόσα νομίσματα, ὅσα εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ὑπόδουλον εἰς τὴν Ρώμην χώραν³³. Διὰ τὴν φορολογίαν ὁμως πανταχοῦ τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ δηνάριον³⁴, ἐν μικρὸν ἀργυροῦν νόμισμα. Ὁ Ἰησοῦς κυριολεκτικῶς καθηλώνει τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Μεγάλου Συνεδρίου χρησιμοποιοῦν τὴν μαιευτικὴν μέθοδον καὶ οἶονεὶ εἰρωνευόμενος: «λέγει αὐτοῖς· τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; λέγουσιν· Καίσαρος»³⁵. Ἀσφαλῶς ὁ Κύριος γνωρίζει καλῶς τὰ περὶ τοῦ νομίσματος, ἀλλ' ἐρωτᾷ σκοπίμως, ὅπως ἀποσπάσῃ ἐκ τῶν «ἐγκαθέτων»³⁶ τούτων τὴν ἀπάντησιν καὶ ἐκεῖθεν χωρῆσιν εὐχερῶς ἐπὶ τὸ συμπέρασμα. Ἡ εἰκὼν ἐπὶ τοῦ νομίσματος, τὸ ὁποῖον προσήνεγκαν εἰς τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἡρωδιανοὶ καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς, ἦτο τοῦ Τιβερίου (14-37 μ.Χ.)³⁷ καὶ ἐσυμβόλιζε τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν λατρείαν τούτου. Οὕτως, ἡ ἡγεσία τοῦ Ἰσραὴλ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Καίσαρ τῆς Ρώμης ἀσκει ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῶν, διότι χρησιμοποιεῖ νομίσματα φέροντα τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ, ὅπερ σημαίνει ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης εἶναι ὁ κυβερνήτης των, εἰς ὃν ὑποχρεοῦνται νὰ ἀπονέμωσι λατρείαν. Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (356-323 π.Χ.), αἱ ἐπὶ τῶν νομισμάτων εἰκόνες τῶν ἀρχόντων εἶχον λατρευτικὴν σημασίαν. Ἡ ἀπόκρισις τῶν ἀσπόνδων ἀντιπάλων τοῦ Ἰησοῦ ὑπῆρξεν ἄκρως βραχεία: «Τοῦ Καίσαρος». Ἀπέφυγον πάντας τοὺς μυθολογικοὺς καὶ πολυθεϊστικοὺς τίτλους, οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὸν Τιβέριον καὶ ἀνεγράφοντο

32. Ματθαίου, 22,17. Μάρκου, 12,14. Λουκᾶ, 20,22.

33. Κατὰ πρόσφατον κριτικὴν ἀμφισβητεῖται ἡ ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν, περὶ κυκλοφορίας νομισμάτων ἐν Παλαιστίνῃ, διότι κατὰ τὴν ἀποψίν των δὲν ἐκυκλοφόρουσαν νομίσματα φέροντα τὴν εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπειδὴ ρητῶς ἀπηγορεύοντο τὰ εἶδωλα. Ἀλλὰ ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι τοιαῦτα νομίσματα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐκυκλοφόρουσαν πολλὰ ἐν Παλαιστίνῃ. Τοῦτο δὲν ἐπιβεβαιοῦται μόνον ὑπὸ τῶν ἀνευρεθέντων νομισμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης (Λουκᾶ, 7,41. 10,35. Ἰωάννου, 6,7. 12,5. Πράξεων, 6,6), ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Γαλμοῦδ (Jerusalem Talmud Tractate Sabbath 3β). Ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐκυκλοφόρουσαν πολλὰ νομίσματα, παλαιὰ καὶ νέα, μικρὰ καὶ μεγάλα, αὐτοκρατορικὰ καὶ τοπικά, χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χαλκᾶ κ.λπ. (βλ. Ethelbert Stauffer, ἔνθ' ἀν., σελ. 122, ὑπόσημ. 1).

34. Ματθαίου, 22,19. Μάρκου, 12,16. Λουκᾶ, 10,24.

35. Ματθαίου, 22,20. Μάρκου, 12,16. Λουκᾶ, 20,24.

36. Λουκᾶ, 20,20.

37. Ὁ Τιβέριος ἀναφέρεται ὀνομασί: «Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου...» (Λουκᾶ, 3,1). Ὁ διάδοχος τοῦ Τιβερίου Καλιγούλας (37-41 μ.Χ.) οὐδαμῶς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀναφέρεται, μνημονεῖται ὁμως ὁ Κλαύδιος (41-54 μ.Χ.) (Πράξεων, 11,28). Ὁ Νέρων (54-68 μ.Χ.) δὲν μνημονεῖται ὀνομασί· οὗτος εἶναι ὁ «καίσαρ», ὃν ἐπεκαλέσθη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Πράξεων, 25,11 ἔξ.) καὶ ἐνώπιον τοῦ

ἐπὶ τοῦ νομίσματος, ἐκλέξαντες τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀβλαβῆ προσδιορισμόν, ὃν θὰ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ. Ἄλλ' ἡ μονολεκτικὴ αὕτη ἀπόκρισις ἀπετέλει πλέον ἢ ἐπαρκῆ ὁμολογίαν, ὅτι ἡ πολιτικὴ των ἀκεραιότης εἶχεν ἤδη φθαρῆ, ἀφοῦ εἰς τὰ θυλάκιά των εὕρισκοντο αὐτοκρατορικὰ νομίσματα, ἀπαραίτητα ἄλλωστε διὰ τὴν μεταξύ των συναλλαγὴν ὡς καὶ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς φορολογικῆς ὑποχρεώσεώς των. Τούτου ἕνεκα ὁ Κύριος πάνυ εὐστόχως ἀπαντᾷ: «τότε λέγει αὐτοῖς· ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»³⁸. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦν τὸν κανόνα ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ περὶ Πολιτείας Χριστιανικῆ ἀντίληψις. Ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ χωρίου τούτου εἶναι ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μολονότι ἐπαγγέλλεται τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς ἰδικῆς Του Βασιλείας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀποδοκιμάζει τὴν Ρωμαϊκὴν Πολιτείαν ὡς θεσμόν. Πλὴν ὅμως, δοθείσης Αὐτῷ ἀφορμῆς, διηκρίνησε σαφῶς ὅτι εἰς τὸν Καίσαρα πρέπει νὰ ἀποδίδωνται μόνον τὰ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ εἰς τὸν Θεόν, ἀναγνωρίσας οὕτως ὅτι ὁ Καίσαρ δύναται νὰ ἀσκήῃ νομίμως μόνον κοσμικὴν οὐχὶ δὲ καὶ θρησκευτικὴν ἐξουσίαν. Κατὰ Ranke³⁹ δὲν ἔχει παρὰ τοῦ Κυρίου λεχθῆ σπουδαιότερα ἅμα καὶ πλουσιωτέρα εἰς ἀποτελέσματα παραίνεσις. Τὴν συνισταμένην τῆς μνημειώδους ταύτης φράσεως τοῦ Κυρίου ἀποτελεῖ ἡ λέξις «ἀπόδοτε»⁴⁰. Ὁ Eck Otto ἐρμηνεύων τὸ κείμενον τοῦτο δίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ ρῆμα «ἀπόδοτε». Καὶ κατὰ τοῦτον ὁ ὑπήκοος ὀφείλει μὲν νὰ ἐξοφλῇ τὰς ἔναντι τοῦ Κράτους ὑποχρεώσεις του, ἐκδηλῶν διὰ τῆς πράξεώς του ταύτης τὴν εὐγνωμοσύνην του, δι' ὅσα παρὰ τοῦ Κράτους ὠφελεῖται, παραλλήλως ὅμως ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ προσφέρῃ καὶ πᾶν ὅ, τι ἀνήκει εἰς τὸν

ὁποίου ἀπελογήθη (Β' Τιμοθέου, 4,16). Πρβλ. Alexander Sizoo, *Die antike Welt und das Neue Testament* (Konstanz, 1955), σελ. 8 ἐξ.

38. Ματθαίου, 21,21. Μάρκου, 12,17. Λουκᾶ, 20,25.

39. Ranke παρὰ Hauck, *Die Trennung von Kirche und Staat*, σελ. 3. (Χρήστου Ἀνδρουτσοῦ, *Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου*, σελ. 3, Ἀθῆναι, 1920).

40. Τὸ ρῆμα «ἀποδίδωμι», ἀκουόμενον ἐνταῦθα ὡς προσταγή, εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ, σημαίνει ἐπιστρέφω τι ὀφειλόμενον. Βλ. Πινδάρου, *Νεμεονίκους* VII, 46: «ἀλλὰ τὸ μόρσιμον ἀπέδωκεν» = ἀπέδωκε τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν εἰμαρμένην. Ἐπίσης διέλθε ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας ὀλόκληρον τὸν λόγον τοῦ Ψευδοδημοσθένους περὶ Ἀλωνήσου. Eth. Stauffer, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 129. Ἡ λέξις αὕτη ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τῷ ἱστορικῷ τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιότητος Θεουκυδίδῃ (470-396 π.Χ.) Θεουκυδίδου *Ἱστοριῶν* Α', 43,2: «Τὸ δ' ἴσον ἀνταπόδοτε, γόντες τοῦτον ἐκείνον εἶναι τὸν καιρὸν ἐν ᾧ ὁ τε ὑπουργῶν φίλος μάλιστα καὶ ὁ ἀντιστᾶς ἐχθρός». Δ', 19,3: «Ὁφείλων γὰρ ἤδη ὁ ἐναντίος μὴ ἀνταμύνεσθαι ὡς βια-

Θεόν⁴¹. Ὁ H.B. Swete λέγει ὅτι τὸ «ἀποδίδωμι» δηλοῖ ὅτι ὁ φόρος ὑποτελείας ἀποτελεῖ ἐν χρέος⁴². Ὁ Ethelbert Stauffer σημειοῖ ὅτι ἡ καταβολὴ φόρου ὑποτελείας πρὸς τὸν Καίσαρα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀδιαμφισβήτητος ὑποχρέωσις τῶν ὑποδούλων, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὸ ἠθικὸν τῶν καθήκον⁴³. Πρὸς τοῦτοις, ὁ Ἰησοῦς διὰ τῆς μνημειώδους πρὸς τοὺς ἀντιπάλους Του ἀποκρίσεως ἐπιτυγχάνει καὶ τὴν διόρθωσιν τῶν ἰδεῶν τῶν.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τὸν ὅρον, μεθ' ἀπασῶν τῶν προϋποθέσεων καὶ συνεπειῶν αὐτοῦ ἐν *Ρωμαίους* 13,7: «ἀπόδοτε πᾶσιν τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν»⁴⁴. Ὁ Ἰησοῦς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀρχηγὸν Ζηλωτὴν Ἰούδα τὸν Γαυλωνίτην⁴⁵, τὸν ἐξεγείραντα τὸν λαὸν εἰς στάσιν (6-7 π.Χ.) ἐν ὀνόματι τῆς πατρῴας θρησκείας, ὅστις κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ἰώσηπον (37/38-100 μ.Χ.) ἐδίδασκε: «τὴν ἀπομίμησιν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀντικρυς δουλείαν»⁴⁶, διὰ τῆς εὐστοχωτάτης πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς ἡγεσίας τοῦ Ἰσραὴλ ἀποκρίσεώς Του ἐπεκύρωσε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου ὑποτελείας πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τοῦ Ἰσραὴλ. Ὁ Ἰησοῦς ἐπεβεβαίωσε τὸν συμβολισμὸν τῆς ἐξουσίας, διαρρηθὴν ἀπορριψάς τὸν συμβολισμὸν τῆς λατρείας τοῦ Ρωμαίου ἄρχοντος.

σθεῖς ἀλλ' ἀνταποδιδούναι ἀρετὴν, ἐτοιμότερός ἐστιν αἰσχρὴν ἐμμένειν οἷς ξυνέθετο». Ἀρχιμανδρίτου Ἀντωνίου Γ. Κόμπου, ἐνθ' ἀν., σελ. 76 κ.ἐξ.

41. Eck Otto, «Urgemeinde und Imperium», ἐν *Beiträge zur Förderung Christlicher Theologie* 42,3. 1940.

42. H. B. Swete, *The Gospel according to St. Mark*, Β' ἔκδοσις, σελ. 276, London, 1908. Πρβλ. καὶ *Ματθαῖον*, 5,26. Παῦλον πρὸς *Ρωμαίους*, 13,7. Büchsel, «ἀποδίδωμι» ἐν *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, von Kittel, Band II, σελ. 170. V. Taylor, *The Gospel according to St. Mark*, New York, 1957, σελ. 480.

43. Ethelbert Stauffer, ἐνθ' ἀν., σελ. 129.

44. Bl. Martin Dibelius, *God und Kaiser im Neuen Testament*, 1935, σελ. 15 ἐξ. καὶ 31. Τοῦ Αὐτοῦ, *Rom und die Christen im ersten Jahrhundert*, 1942, σελ. 3.

45. Ὁ Ἰούδας ὁ Γαυλωνίτης ἦτο Ἰουδαῖος νομοδιδάσκαλος καὶ ἡγέτης μᾶς τῶν ἐξεγέρσεων, αἵτινες ἐξέσπασαν εἰς Παλαιστίνην κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, με ἀφορμὴν τὴν ἀπογραφὴν τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ συγκλητικῆς Σουλτικίου Κυρηναίου, ληγάτου εἰς Συρίαν (6-7 π.Χ.) (*Πράξεις*, 5,37, Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.* ΙΗ', α' 1 ἐξ. *Ἰουδ. Πόλ.* Β', η' 1, ιζ' 8,9 κ.λπ.). Ὁ Ἰώσηπος ἀποκαλεῖ τοῦτον Γαυλωνίτην, ἐπειδὴ κατήγετο ἐκ Γαμάλων τῆς Γαυλωνίδος, συνήθως δὲ λέγει αὐτὸν Γαλιλαῖον (πρβλ. καὶ *Πράξεις*, 5,37) εἴτε ἐκ τοῦ τόπου τῆς δράσεως αὐτοῦ, εἴτε τῆς Γαλιλαίας ἐκλαμβανόμενης ἐν εὐρυτέρῳ ἐννοίᾳ, ὥστε νὰ περιλαμβάνεται ὑπ' αὐτὴν καὶ ἡ Γαυλωνίτις. Οὗτος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν Ἰούδα, υἱὸν τοῦ Ἐζεκιίου, ὅστις ἠγήθη τῆς μετὰ θάνατον Ἡρώδου τοῦ Μεγάλου (37-4 π.Χ.) ἐξεγέρσεως.

46. Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.* XVIII, Ι,Ι. Πρβλ. Ὠριγένους, «Ἑρμηνεία εἰς τὸν Ματθαῖον», XVII, 25, *Β.Ε.Π.*, σελ. 281 κ.ἐξ., τόμος ΙΔ', Ἀθήναι, 1958.

Ἴσως ἢ ἐπιφύλαξις αὕτη ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς θετικῆς προσταγῆς: «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»⁴⁷. Τὸ αὐτὸ ἐπιτακτικὸν «ἀπόδοτε», τὸ χρησιμοποιηθὲν διὰ τὴν κατοχύρωσιν τῶν ἔναντι τοῦ Καίσαρος ὑποχρεώσεων τοῦ Ἰσραὴλ, χρησιμοποιοῦται ὡσαύτως καὶ διὰ τὰς ἔναντι τοῦ Θεοῦ ὑποχρεώσεις τῶν Ἰουδαίων. Οὕτως, ὁ Ἰησοῦς διὰ διδασκαλίας αὐτόχρονα ἀθροιστικῆς κατοχυροῖ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ⁴⁸. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ ὑπεστήριζον ὅτι ἡ καταβολὴ φόρου ὑποτελείας, ἥτις ἀπετέλει ἐνδόσημον δουλείας, εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτον ἀσυμβίβαστον μεταξὺ τῶν ἔναντι τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ Θεοῦ ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ὑφίσταται, ὡς προσφυῶς παρετήρησεν ἡδη ὁ πολὺς Ὁριγένης (185-254 μ.Χ.): «Ὁὐ κωλύεται τις ἀποδιδόναι τὰ Καίσαρος ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ τὰ τοῦ Θεοῦ»⁴⁹. Αἱ ὀφειλαὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν Θεὸν δέον ὅπως ἐξοφλῶνται. Αἱ δύο αὗται σφαῖραι, ἀπέναντι τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ὑπέχει ὠρισμένας ὑποχρεώσεις εἶναι εὐκρινεῖς πρὸς ἀλλήλας ἀλλὰ καὶ συμβιβάσιμοι⁵⁰, τονιζομένης ἰδιαζόντως τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἔναντι τοῦ Θεοῦ ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου⁵¹. Ἡ φράσις «τὰ τοῦ Θεοῦ» ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ σημαίνει ὡς καὶ ὁ Λατίνος Ἐπιφανὴς Πατὴρ καὶ Διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας ἅγιος Ἰερώνυμος (340-420 μ.Χ.) σημειοῖ «*decimas, primitias, et oblationes ac victimas*»⁵² (= δεκάτας, ἀπαρχάς, καὶ προσφορὰς εἰς θυσίας), ἐν δὲ τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῆς ἐφαρμογῇ περιλαμβάνει τὸ ἄριστον, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ προσφέρῃ τοῦτ' ἔστι τὴν φύσιν του, ἥτις φέρει τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ⁵³. «Καὶ ἐξεθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ»⁵⁴. Ἐθαύμασαν μεγάλως. Τὸ ῥῆμα ἐκθαυμάζειν ἅπαξ ἅπαντ' ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἐν δὲ

47. *Ματθαίου*, 22,21.

48. Πρβλ. *Ἀριθμ.*, 8,13 ἔξ. Πρβλ. τὰς πρὸς τὸν Ναὸν συνεισφορὰς διὰ τὴν συντήρησιν τῆς δημοσίας λατρείας *Α' Παραλ.*, 29,9 ἔξ. *Ἐξόδ.*, 30,11-16. Φίλωνος, *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων* I, p. 224 M., 76-78 = Περὶ Ἰεροῦ 3. *Ματθ.*, 17,24. Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.*, 18, 9,1. *Ἰουδ. Πόλ.*, VII, 6,6. Πρὸς δὲ καὶ τὰς σχετικὰς παραγράφους *Ψαλμ.*, 75,11 ἔξ. 65,13. *Δευτ.*, 6,5 ἔξ.

49. Ὁριγένους, «Εἰς τὸ κατὰ *Ματθαίου*», XVII, 26. *Β.Ε.Π.*, σελ. 186, τόμος 14, Ἀθήναι, 1958.

50. Πρβλ. Dalman, *Worte Jesu* (ἀνατύπωση) Darmstadt 1965, i.p. 113.

51. Ἐπισκόπου Κασσιανοῦ, *Ἡ βασιλεία τοῦ Καίσαρος κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην*, σελ. 15, Paris, 1948 (Ῥωσιστ.). A. Plummer, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to St. Luke*, σελ. 465.

52. *Λουκᾶ*, 15,8-10. Παρὰ H. B. Swete, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 277.

53. *Λουκᾶ*, 15,8-10.

54. *Μάρκον*, 12,17.

τῆ Παλαιᾶ Διαθήκῃ ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Ἱεροῖς Βιβλίοις Σοφία Σειραῶ⁵⁵ καὶ Δ' Μακκαβαίων⁵⁶. Μετὰ τὴν ἀποστομωτικὴν ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου, οἱ ὑποβαλόντες τὴν ἐρώτησιν «ἐγκάθετοι» ἐτήρησαν συνετὴν σιωπὴν: «καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ ἐσίγησαν»⁵⁷. «Καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον»⁵⁸. «*Indifelicitem cum miraculo pariter reportantes*» (= ἀκαρπίαν μετὰ θαύματος ἐξ ἴσου ἐπαναφέροντες) σημειοῖ ὁ Ἱερώνυμος⁵⁹. Ἀπῆλθον κατησχυμένοι «*θαυμάσαντες τὸ ἄληπτον τοῦ λόγου*» (Victor)⁶⁰. Ἐγκατέλειψαν ἀθορύβως τὸν ἀγῶνά των πρὸς παγίδευσιν τοῦ Ἰησοῦ ἠττηθέντες κατὰ κράτος, διότι ὁ Μέγας Ἀντίπαλός των δὲν εἶναι οὔτε Φαρισαῖος, οὔτε Ἡρωδιανός, οὔτε Ζηλωτής, οὔτε Σαδδουκαῖος. Εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν παρατάξεων τούτων δύναται νὰ καταταχθῆ. Οὗτος εἶναι ὁ Χριστός, «ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ καταβάς» εἰς τὸν κόσμον, «ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου»⁶¹, διὰ νὰ διδάξῃ τὴν θεῖαν καὶ ζωογόνον Του διδασκαλίαν καὶ νὰ πάθῃ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ τὸν ἀτιμωτικὸν θάνατον πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ λόγοι Αὐτοῦ περὶ Θεοῦ καὶ Καίσαρος δὲν ἀποτελοῦν γενικὴν τινα ἀνθρωπίνην διδασκαλίαν, ὡς π.χ. οἱ λόγοι «φοβοῦ τὸν Θεόν, υἱέ, καὶ βασιλέα, καὶ μηδετέρῳ αὐτῶν ἀπειθήσης»⁶². Ὡσαύτως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν οὔτε πρὸς τὸν ραββινικὸν κανόνα ὅτι «πᾶς ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐκπληροῖ τὰ ἔναντι τῶν συνανθρώπων του καθήκοντα ὡς ἀκριβῶς καὶ τὰ πρὸς τὸν Θεόν»⁶³, οὔτε καὶ πρὸς τὴν ψευδομεσσιανικὴν ἀποστολὴν τῶν ἀρχηγῶν Ζηλωτῶν Ἰούδα τοῦ Γαλιλαίου⁶⁴, τοῦ Γαυλωνίτου⁶⁵ κ.ἄ., οἵτινες εἶχον ἀποκηρύξει τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου εἰς τὸν Καίσαρα ὡς προδοσίαν πρὸς τὸν Γιαχβέ, τὸν μόνον Κύριον, τὸν ὁποῖον ὁ Ἰσραὴλ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίζῃ. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κυρίου ἦτο τόσον βραχεῖα, περιεκτικὴ καὶ πειστικὴ, ὥστε οἱ πειράζοντες τὸν Ἰησοῦν ἐθαύμασαν. Ὁ Βυζαντινὸς θεολόγος Ζιγαβηνὸς (ΙΑ' καὶ

55. Σοφία Σειραῶ, 27,23. 43,18.

56. Δ' Μακκαβαίων, 17,17. Τὸ ῥῆμα ἐκθαυμάζω ἀπαντᾷ ὡσαύτως ἐν *Aristeas*, 312, Sir. XXVII, 23. X/III. 18. Philo, de Somm. ii. 70. Πρβλ. Meechan, *The Letter of Aristeas*, 307. Βλ. V. Taylor, *The Gospel according to St. Mark*, New-York, 1957, σελ. 480.

57. Λουκά, 20,26.

58. Ματθαίου, 22,22.

59. Παρὰ H. B. Swete, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 277.

60. *Αὐτόθι*.

61. Γαλάτας, 4,4.

62. Παραοιμίαι, 24,21.

63. Ethelbert Stauffer, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 134.

64. Πράξεων, 5,37. Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.*, XVIII, 1,6. XX,5.

65. Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.*, XVIII, 1,1.

IB' αἰὼν) ἐπιγραμματικῶς σημειοῖ: «ἐθαύμασαν μὲν, οὐκ ἐπίστευσαν δέ, ὁ καὶ αὐτὸ μεγάλη τούτων κατηγορία»⁶⁶. Οὕτως, ἡ παγίς συνετρίβη καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη. Ἀκόμη καὶ αἱ κακεντρεχεῖς ἐπιβουλαὶ κατ' Αὐτοῦ καταλήγουν εἰς τιμὴν καὶ δόξαν Του, καὶ ἡ κατ' Αὐτοῦ ὀργὴ τῶν ἀνθρώπων ἀποβαίνει εἰς αἶνον καὶ τιμὴν Του. Ἀλλὰ θὰ ἐνόμιζέ τις ἤδη ὅτι ἀφοῦ τὸν ἐθαύμασαν οἱ ἐκπειράζοντες, θὰ τὸν ἠκολούθουν. Ὅχι. Τὸν ἐθαύμασαν, ἀλλὰ καὶ ἐγκατέλειπον Αὐτόν. Θαυμάζουν τὴν σοφίαν Του, ἀλλὰ δὲν στέργουν νὰ τὴν καταστήσουν ὁδηγὸν των.

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελοῦν μεσσιανικὴν προκηρῦξιν, ἥτις ἐκφέρεται μετὰ μεσσιανικῆς αὐθεντίας, κατὰ τὴν μεσσιανικὴν ὥραν τῆς ἱστορίας, ἐν τῇ πόλει τοῦ Μεσσίου, ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Μεσσίου, ἐπὶ τῷ τέλει, ὅπως ἡ *Via Dei* διακηρυχθῆ ἐν ἀληθείᾳ μετὰ τοῦ Μεσσίου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Διαθήκης καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν διὰ τῆς μεσσιανικῆς ταύτης προκηρῦξεως διδασκόμεθα ὅτι ὁ ἀληθὴς ὁπαδὸς τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ βαδίση κατὰ τὴν πρόσκαιρον ζωὴν του ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης εἰς τὸ *Imperium Caesaris* (= εἰς τὴν καισαρικὴν ἐξουσίαν), διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ *Imperium Dei* (= εἰς τὴν Θεϊαν Ἐξουσίαν), τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ τέρας τῆς Ἱστορίας⁶⁷.

Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ «*ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα*»⁶⁸ πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἠρνήθη διαρρηθῆν τὴν προσφορὰν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ *Imperium* καὶ οὕτω: «*γέγονεν ἐν τοῖς ἀθλοῦσιν ὁ ἀθλοθέτης ὡς Θεός· ἐν τοῖς στεφανουμένοις, ὁ τὰς τῶν ἀγίων στεφανῶν κεφαλᾶς*»⁶⁹. Ὁ διάβολος, ὅστις «*διαβαλὼν τὸν Θεὸν πρὸς τὸν Ἀδὰμ ... νῦν δὲ τὴν ἀρετὴν διαβάλλει πρὸς ἡμᾶς*»⁷⁰, προτρέπει τὸν ἐνσαρκωτὴν ταύτης Ἰησοῦν νὰ προσκυνήσῃ καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τοῦτον ὡς κύριόν του, προσφέρων ὡς ἀντάλλαγμα τὴν κυριαρχίαν ἐφ' ὅλου τοῦ κόσμου⁷¹, διότι ὁ παρῶν κόσμος διατελεῖ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σατανᾶ⁷². Ἔργον τοῦ Μεσσίου ἦτο νὰ καταλύσῃ τὴν ὀργανωμένην κυριαρχίαν τοῦ Σατανᾶ καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐπὶ τοῦ

66. Ζιγαβηνοῦ, «Ἑρμηνεία τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου», *MPG.*, 129, 577C.

67. Ethelbert Stauffer, *ἐνθ' ἀν.*, σελ. 134.

68. *Ματθαίου*, 4,2. *Μάρκου*, 1,13. *Λουκά*, 1,2.

69. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Εἰς Λουκᾶν», *MPG.*, 72, 528C. *Ματθαίου*, 4,1 ἐξ. *Μάρκου*, 1,12-13. *Λουκά*, 4,1 ἐξ.

70. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, «Εἰς Ματθαῖον», *MPG.*, 123, 180B.

71. *Ματθαίου*, 4,9.

72. Πρβλ. *Ἰωάννου*, 14,30. 16,11. *Β' Κορινθίους*, 4,4. *Ἐφείσιους*, 6,12. *Α' Ἰωάννου*, 5,19.

κόσμου τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ αὐτὸς πειρασμὸς αὐθις ἐπεσκέφθη τὸν Ἰησοῦν ὑπὸ ἀλλοίαν ὄμωσ μορφὴν, ὑπὸ τὴν μορφὴν ὑφ' ἣν ὠδήγησεν εἰς τὴν καταστροφὴν τὸν Ψευδο-Μεσσιᾶν Ἰούδαν τῆς *Γαλιλαίας*⁷³ (6 ἢ 7 μ.Χ.). Ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀληθὴς Μεσσίας, ἐξουδετέρωσε καὶ τὸν νέον τοῦτον πειρασμὸν διὰ τῆς μνημειώδους ἐκείνης πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Συνεδρίου ἀποκρίσεώς Του, δηλώσας κατὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας Θεοφύλακτον (IA' καὶ IB' μ.Χ. αἰών): «Οὐδὲν ἐμποδίζει ὑμῖν πρὸς θεοσέβειαν τὸ τελεῖν τῷ Καίσαρι. Δύνασθε γὰρ καὶ τῷ Καίσαρι ὑποτελεῖν, καὶ τῷ Θεῷ τὰ οἰκεία νέμειν»⁷⁴. Ὁ Κύριος συνέστησε τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἔναντι τοῦ κοσμικοῦ ἄρχοντος καθηκόντων τοῦ Ἰουδαίου, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπιφανῆ θεολόγον τῶν Βυζαντινῶν χρόνων Θεοφύλακτον «Φυλάττει σε ὁ ἄρχων σου ἐκ τῶν πολεμίων· τὸν βίον σου εἰρηναῖον καθιστᾷ· χρεωστεῖς οὖν αὐτῷ τὸν φόρον ἀντὶ τούτων»⁷⁵, ἀλλ' ἐτόνισεν ἰδιαζόντως καὶ τὰς ἔναντι τοῦ Θεοῦ ὑποχρεώσεις, ἀφοῦ ἐκ τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν ἦρηται τὸ αἰώνιον τοῦ ἀνθρώπου μέλλον. Ὑπάρχον καθήκοντα πρὸς τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν καὶ καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν. Πρέπει δὲ ταῦτα νὰ ἐκτελῶνται πιστῶς, ἐκάτερα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν σφαίρᾳ, μὴ ὑφισταμένου οὐδενὸς κινδύνου συγκρούσεως. Περὶ τούτου πάνυ προσφυῶς ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος (354-407 μ.Χ.) καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἀποφαίνονται: «Ἐξεσθι γὰρ καὶ ἀνθρώποις τὰ αὐτῶν πληροῦν, καὶ Θεῷ διδόναι τὰ τῷ Θεῷ παρ' ἡμῶν ὀφειλόμενα. Διὸ καὶ ὁ Παῦλὸς φησιν. Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· ... Σὺ δὲ ὅταν ἀκούσης, Ἀπόδος τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἐκεῖνα γίνωσκε λέγειν αὐτὸν μόνον, τὰ μηδὲν τὴν εὐσέβειαν παραβλάπτοντα· ὡς ἐάν τι τοιοῦτον ἦ, οὐκέτι Καίσαρος, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου φόρος ἐστὶ καὶ τέλος τὸ τοιοῦτον»⁷⁶. «Ἐν τοῖς σωματικοῖς καὶ τοῖς ἔξω ὑποτάττεσθαι τῷ βασιλεύοντι, ἐν δὲ τοῖς ἔσω καὶ πνευματικοῖς, τῷ Θεῷ»⁷⁷. Τὸ ἐν καθήκον δὲν καταλύεται οὐδὲ παραβλάπτεται ὑπὸ τοῦ ἐτέρου. Τὰ τοῦ Θεοῦ, τὰ ἀφωρισμένα καὶ καθιερωμένα εἰς Αὐτόν, δὲν εἶναι τοῦ Καίσαρος· ἀλλὰ τὰ τοῦ Καίσαρος ὑπὸ τινα ἐποψιν εἶναι καὶ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ὅταν ἡ Πολιτεία ἐπιτάσῃ ἐναντία ταῖς ἐντολαῖς καὶ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ὀφείλει ὁ Χριστιανὸς νὰ ἀρνήται εἰς ταύτην τὴν ὑπακοήν.

73. *Πράξεων*, 5,37.

74. Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, «Εἰς Μάρκον», *MPG*, 123, 625A.

75. Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, «Εἰς Λουκᾶν», *MPG*, 123, 1044A.

76. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Εἰς Ματθαῖον, Ὁμιλία Ο', β», *MPG*, 58, 656.

77. Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, «Εἰς Ματθαῖον», *MPG*, 123, 389B.

Ὁ Κύριος εἰς τὴν περὶ Ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἐρώτησιν τῶν Σαδδουκαίων κατακλείει τὴν στιχομυθίαν διὰ τῆς φράσεως: «οὐκ ἔστιν Θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων»⁷⁸, προφανῶς ἐν ὄψει τοῦ μεσσιανικοῦ Του θανάτου, κατατροπωθέντων αὐθις τῶν θανασίμων ἐχθρῶν Του διὰ τῆς εὐφυοῦς ταύτης ἀπαντήσεως. Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς ἀποτελεῖ τὴν οὐσιώδη ἐξήγησιν τῶν λόγων του: Ὑποταγὴ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Καίσαρος, ὑποταγὴ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ. Παρὰ τὴν διακήρυξιν ἐν τούτοις ταύτην τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τινὰς ἡμέρας θὰ τὸν ἐκατηγόρουν ὅτι ἀπέτρεπε τὴν πληρωμὴν φόρου πρὸς τὸν Καίσαρα: «ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ λέγοντες· τοῦτον εὖρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ κωλύοντα φόρους Καίσαρι διδόναι»⁷⁹. Ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ἐκπροσωπούμενη τότε ἐν Ἰουδαίᾳ ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου ἐπιτρόπου Πιλάτου (26-36 μ.Χ.), ὅστις ἤσκει ἐξουσίαν «δεδομένην ἄνωθεν»⁸⁰ θὰ ἐκπληρώσῃ sub contrario (= ὑπὸ τοῦ ἀντιθέτου) τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ⁸¹. Ὁ Χριστὸς ὁδεύει τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ καὶ καλεῖ τὸν λαόν Του νὰ Τὸν ἀκολουθήσῃ. Γνωρίζει ὅτι ὁ λαὸς δὲν θὰ παρᾶσχη εὐήκοον οὐς εἰς τὴν πρόσκλησίν Του, διότι εἶναι προωρισμένος νὰ φέρῃ τὸν ζυγὸν τῆς βασιλείας τοῦ κόσμου, ἕως ὅτου ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς ἐγκαταστάσεως ἐπὶ τῆς γῆς τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Διὰ τοῦτο θαυμάζουν τὸν Ἰησοῦν διὰ τὴν πρωτότυπον καὶ ἄκρως ἀποστομωτικὴν ἀπάντησίν Του, δι' ἧς ἀπεφάνθη ἐπισήμως, ὅτι θρησκεία καὶ Πολιτεία ἀποτελοῦσιν αὐτοτελεῖς σφαίρας, ἔχουσα ἐκάστη τὰς ἑαυτῆς διεπούσας ἀρχάς. Ὁ Ἰησοῦς καίτοι διὰ τῆς μνημειώδους ἀπαντήσεώς Του ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τοῦ Θεοῦ ἔχουν τὸ προβάδισμα⁸², ἐν τούτοις ἀναγνωρίζει καὶ τὰς πρὸς τὴν Πολιτείαν ὀφειλομένας ὑποχρεώσεις παντὸς ἀνθρώπου, αἵτινες εὐρίσκονται ἐντὸς τῆς θείας τάξεως. Ἰδιαιτέρως ἡ χρῆσις καὶ ἡ κυκλοφορία ἐν Παλαιστίνῃ τοῦ νομίσματος τοῦ Καίσαρος σαφῶς συνεπάγεται ἀναγνώρισιν τῆς ἐξουσίας του καὶ ἐπομένως τὴν ὑποχρέωσιν πληρωμῆς τῶν φόρων⁸³. Τὸ πρὸς τὴν Πολιτείαν καθήκον τοῦ ἀνθρώπου δὲν εὐρίσκειται εἰς ἀγῶνα πρὸς τὸ τοῦ Θεοῦ. Ὅλως διάφορος ὑπῆρξεν ἡ στάσις ἐναντι τῆς Πολιτείας τοῦ Ἰούδα τοῦ Γαλιλαίου⁸⁴, ὅστις τὸ ἔτος

78. *Μάρκου*, 12,27. Πρβλ. *Ματθαίου*, 22,33. *Λουκᾶ*, 20,38.

79. *Λουκᾶ*, 23,2.

80. *Ἰωάννου*, 19,11.

81. *Ματθαίου*, 26,52 ἐξ. *Ἰωάννου*, 19,11.

82. Πρβλ. *Μάρκου*, 12,29 ἐξ.

83. Πρβλ. *Ματθαίου*, 17,27.

84. Ὁ Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος εἶχεν ἐπαναστατήσῃ τὸ πρῶτον κατὰ τὸν χρόνον τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἡρώδου (37-4 π.Χ.) ἐπεληθουσῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἀνω-

6 ἢ 7 μ.Χ. ἠγγήθη στάσεως κατὰ τῆς καθεστηκυίας καταστάσεως καὶ ἐπεχείρησε διὰ βιαίων μέσων νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐθνικὴν τοῦ Ἰσραὴλ ἀποκατάστασιν: «μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς καὶ ἀπέστησεν λαὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπόλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπέιθοντο αὐτῷ διεσκορπίσθησαν»⁸⁵. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Συνεδρίου καίτοι ἐθαύμασαν τὸν Κύριον, ἐν τοῖς ἐγκατέλιπον Αὐτὸν καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ βαδίζουν τὴν ὁδὸν τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπωλείας. Δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ γνωρίσωσι τὴν διδασκαλίαν ἐκείνην, δι' ἧς ὑπηρετεῖται ἡ εἰρήνη των, ἀλλ' ἀκολουθοῦν πεισμόνως τὴν τακτικὴν τῆς ἀνυπακοῆς πρὸς τὴν ἱστορικὴν των ἀποστολήν, τὸν Θεὸν καὶ τὸν Καίσαρα, τακτικὴν ἣτις ἀσφαλῶς ἄγει εἰς τὴν καταστροφὴν⁸⁶. Ἐγκαταλειφθεὶς ὁ Ἰησοῦς μόνος περιστοιχεῖται ὑπὸ μόνων τῶν Μαθητῶν Του. Τίς ἀκολουθήσῃ ἐπὶ τῆς *Via Dei* (= ὁδοῦ τοῦ Θεοῦ) τὸν Ἰησοῦν, Ὅστις «ἔπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ»⁸⁷; Ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πνευματικὴ Βασιλεία ἐπὶ τῆς γῆς ἰδρυθεῖσα ὡς διδάσκαλος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χάριτος ταμιούχος, ἦτοι ἡ Ἐκκλησία, θὰ ὀδεύσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰδρυτοῦ Αὐτῆς χαραχθεῖσαν ὁδόν. Ἡ Ἐκκλησία, δι' ἣν οἱ λόγοι ἐκεῖνοι τοῦ Ἰδρυτοῦ Της Χριστοῦ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Καίσαρος καὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀπέβησαν ὁ κανὼν διὰ πάσαν ἐποχὴν καὶ ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἐν τῷ θανάτῳ.

Ἡ διακάρδιος ἐπιθυμία καὶ ἡ βαθυτάτη ἀνάγκη τοῦ αἰῶνος τοῦτου καὶ ἡ βαθυτάτη ἐλπίς τῆς ἀρχαιότητος ἐξεφράσθη ἐπὶ ἑνὸς χρυσοῦ νομίσματος τοῦ ἔτους 281 μ.Χ., τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Pacator orbis = ὁ εἰρηνοποιὸς τοῦ κόσμου*. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀπηχεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς, ἣτις ἔθεσεν ἐκποδὼν τὸ ξίφος, μετὰ πόλεμον σκληρὸν καὶ φονικώτατον, ἐπὶ τῷ τέλει, ὅπως θεραπεύσῃ τὰ τραύματα καὶ ἐπουλώσῃ τὰς εἰσέτι χαινούσας πληγὰς, ἐξ ὧν τὸ ἀνθρώπινον γένος βαρυτάτην ὑπέστη ἀφαίμαξιν. Καὶ τῷ ὄντι ἡ στάσις τῶν Χριστιανῶν ἐν τῷ ἀρχεγόνῳ Χριστιανισμῷ ἔναντι τῆς Ἐθνικῆς Πολιτείας, ἣτις σαφῶς περιγράφεται ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς

μαλιῶν (Ἰωσήπου, *Κατὰ Ἀπίωνος Α'* 7, *Ἰουδ. Πόλ. Β'* α'-στ'), ἐξηγέρθη δὲ καὶ αἴθις ἐξ ἀφορμῆς τῆς δευτέρας ἀπογραφῆς τοῦ Κυρηνίου (6 ἢ 7 μ.Χ.) κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς, προσεταιρισθεὶς καὶ Φαρισαῖόν τινα ὀνόματι Σαδδοῦκ. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις αὕτη κατεπνίγη ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἐν λόγῳ Ἰούδα καὶ πολλῶν ὀπαδῶν του. Τὸ πνεῦμα δ' ὅμως τοῦ Ἰούδα ἐπέζησεν ἐν τῇ αἰρέσει τῶν λεγομένων *Ζηλωτῶν*, ἧς τὴν ἰδρυσιν εἰς αὐτὸν ἀποδίδει ὁ Ἰώσηπος.

85. *Πράξεις*, 5,37. Πρβλ. Ἰωσήπου, *Ἰουδ. Ἀρχ.*, XVIII, ΙΙ.

86. *Λουκᾶ*, 19,42 ἐξ.

87. *Α' Πέτρος*, 2,21.

Ρωμαίους, 13,1-7 καὶ *Α΄ Πέτρου*, 2,13-23, καὶ ἡ ὁποία συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ἐδικαιώθη πλήρως διὰ τῆς κατὰ τὸν Δ΄ μ.Χ. αἰῶνα ἐγκαθιδρύσεως τῆς εἰρήνης, δικαιοσύνης καὶ ἀνεξιθρησκείας μετὰ τὴν νικηφόρον καὶ θριαμβευτικὴν ἔκβασιν τοῦ τιτανείου καὶ ἀργαλέου ἐκείνου ἀγῶνος, ὃν ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς αἰῶνας διεξήγαγεν ἡ ἀρτιγενὴς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κατὰ τῆς Ἐθνικῆς Πολιτείας. Τῷ χρόνῳ προΐοντι καὶ συγκεκριμένως ὅτε ἐγράφετο ἡ Ἱερά Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου (ἐγγραφή περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Δομιτιανοῦ 81-96 μ.Χ.) «*ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ*»⁸⁸, ἡ κατάστασις ἄρδην μετεβλήθη⁸⁹. Ἡ ἀφήγησις τοῦ ἁγίου Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου τελειώνει διὰ τῆς φράσεως: «*καὶ ἐξεθαύμαζον ἐπ' αὐτῶν*»⁹⁰. Ὁ ἅγιος Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος κατακλείει τὴν ἐξιστορησιν τοῦ διαλόγου τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Μεγάλου Συνεδρίου διὰ τῆς φράσεως: «*καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν, καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον*»⁹¹. Τέλος ὁ ἅγιος Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς σημειοῖ, ὅτι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ εἰπωσὶ τι εἰς τὸν λαόν: «*καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ, καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ ἐσίγησαν*»⁹². Ἡ ἀπερίφραστος ἀπάντησις τοῦ Κυρίου ἀφώπλισε καὶ ἀπεγύμνωσε τοὺς πάση θυσίᾳ ἐπιδιώκοντας τὴν θανάτωσίν Του ἄρχοντας τοῦ Ἰσραήλ.

Οὕτως, ὁ Κύριος διὰ τῆς μνημειώδους ἐκείνης ἀποκρίσεώς Του ἐδίδαξεν ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον δὲν ἀποκλείει, ἀλλὰ τοῦναντίον περιλαμβάνει, καὶ τὸ καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου νὰ ὑπακούῃ καὶ νὰ συμμορφοῦται ἐκάστοτε πρὸς τοὺς νόμους τοῦ κοσμικοῦ Ἄρχοντος. Οἱ Φαρισαῖοι ἐθεώρουν ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Καίσαρος ἦτο ἀδύνατον νὰ συμφιλιωθῇ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς, ὅμως, λέγει ὅτι «*πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ εἶναι ἀγαθός, ἔστω καὶ ἂν ὁ πολιτικὸς κυβερνήτης δὲν εἶναι πρόσωπον ἀγαθόν*»⁹³. Ἐχετε, λέγει ὁ Κύριος, ἐν καθῆκον ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐκτελέσατε λοιπὸν τοῦτο. Οὐδεὶς ἐμποδίζει ὑμᾶς νὰ

88. Ἀποκάλυψις Ἰωάννου, 1,9.

89. Πρβλ. Ἀποκάλυψις Ἰωάννου, 18,1 κ.ἐξ. καὶ C. H. Turner, *The Gospel according to St. Mark* (reprinted from *A New Commentary on Holy Scripture*, edited by C. Gore, H. L. Goudge καὶ A. Guillaume, σελ. 58 ἐξ., London, 1928). C. J. Cadoux, *The Historic Mission of Jesus*, σελ. 172, 173, London, 1941.

90. Μάρκου, 12,17.

91. Ματθαίου, 22,22.

92. Λουκᾶ, 20,26.

93. H. K. Luke, *St. Mark's Gospel in English* (Authorised version), σελ. 54, London, 1926.

ἐκτελέσητε καὶ τὸ ἐναντι τοῦ Ἁγίου Θεοῦ καθήκον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσυγκρίτως ὑψηλότερον καὶ ὑπεροχώτερον τοῦ πρὸς τὸν κοσμικὸν ἄρχοντα καθήκοντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Α'. Η ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

Β'. ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ἀντισθένης, *Antisthenis Fragmenta*, 84A — Hecaton ap. Diog.

L. VI, 4, Instituto Editoriale cisaplino, Verese — Milano, 1966.

Ἀριστοτέλους, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* Πολιτικά.

Θουκυδίδου, *Ἱστορίαι, Βιβλία Α' καὶ Δ'.*

Ἴσοκράτους Ρήτορος, *Πρὸς Δημόνικον Α' Πρὸς Νικοκλέα.*

Ἰωσήπου, *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία Ἰουδαϊκὸς Πόλεμος Ἰουδαϊκὸς Βίος* Κατὰ Ἀπίωνος.

Πινδάρου, *Νεμεόνικοι.*

Ταλμούδ, *Jerusalem Talmud Tractate Sabbath 3b.*

Φίλωνος, *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων I.*

Ψευδοδημοσθένους, *Περὶ Ἀλοννήσου.*

Γ'. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ζιγαβηνοῦ Εὐθυμίου, «Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Ἰερὸν Εὐαγγέλιον», *MPG.*, 129.

Θεοφυλάκτου Ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, «Ἑρμηνεῖα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Ἰερὸν Εὐαγγέλιον», *MPG.*, 123.

—, «Ἑρμηνεῖα εἰς τὸ κατὰ Μάρκον Ἰερὸν Εὐαγγέλιον», *MPG.*, 123.

—, «Ἑρμηνεῖα εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Ἰερὸν Εὐαγγέλιον», *MPG.*, 123.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Υπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν», Ὁμιλία Ο', β, *MPG.*, 58.

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Ἰερὸν Εὐαγγέλιον», *MPG.*, 72.

Ὠριγένους, «Ἑρμηνεῖα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Ἰερὸν Εὐαγγέλιον», XVII, 25, *B.E.P.*, τόμος ΙΔ', Ἀθήναι, 1958.

Δ'. ΝΕΩΤΕΡΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ

- Ἀνδρούτσου Χρήστου, *Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου*, Ἀθήναι, 1920.
- Bousset W., *Die Religion das Judentums im spätthellenistischen Zeitalter*³ (Tübingen, 1926).
- Büchsel, «ἀποδίδωμι», ἐν *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, von Kittel, Band II.
- Cadoux C. J., *The Historic Mission of Jesus*, London, 1941.
- Cullmann Oscar, *Dieu et César*, Paris, 1956.
- Dalman Gustaf, *Worte jesu*, Darmstadt, 1965, 113.
- Dibelius Martin, *God und Kaisar im Neuen Testament*, 1935.
- , *Rom und die Christen im esten Jahrhundert*, 1942.
- Durant W., *Caesar und Christus* (Bern, 1949).
- Ἐπισκόπου Κασσιανοῦ, *Ἡ Βασιλεία τοῦ Καίσαρος κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην*, Paris, 1948 (Ρωσιστί).
- Κόμπου Γ. Ἀντωνίου, Ἀρχιμ., *Θρησκευτικὴ καὶ Κοσμικὴ ἐξουσία κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην*, Ἀθήναι, 1969.
- Φιλιππίδου Λεωνίδου, *Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς*, Ἀθήναι, 1958.
- Guignebert Ch., *Le monde Juif vers le temps de Jésus*, (Paris, 1950).
- Haustath A., *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, I Teil³ (München, 1879).
- Luke H. K., *St. Mark's Gospel in English (Authorised version)*, London, 1926.
- Manson W., *The Gospel of Luke*, London, 1930.
- Otto Eck, «Urgemeinde und Imperium», ἐν *Beiträge zur Förderung Christlicher Theologie* 42, 3.1940.
- Plummer A., *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to St. Luke*, Firth Edit (1928), Edinburgh.
- Ranke παρὰ Hauck, *Die Trennung von Kirche und Staat*.
- Ryle J. C., *Expository Thoughts on St. Matthew*, London, 1878.
- , *Expository Thoughts on the Gospels St. Luke*, vol. ii.
- Taylor V., *The Gospel according to St. Mark*, New York, 1957.
- Τρεμπέλα Παναγιώτου, *Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ*, Ἔκδοσις Β', Ἀθήναι, 1940.
- Turner C. H., *The Gospel according to St. Mark*. (reprinted from

- A New Commentary on Holy Scripture, edited by Gore, H. L. Goudge καὶ A. Guillaume, London, 1928).
- Schürer E., *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitabter Jesu Christi*, Band II³ (Leipzig, 1920).
- Sieffert A., «Pharisäer und Sadducäer», ἐν: *Hergog - Hauck Realencyklopädie*, τόμος IE' (1901).
- Sizzo Alexander, *Die antike Welt und das Neue Testament* (Konstanz, 1955).
- Stauffer Ethelburt, *Christ and the Caesars*, Ἀγγλ. Μετάφρ. ὑπὸ K. R. Gregor Smith, London, 1955.
- Swete H. B., *The Gospel according to St. Mark*, B' ἔκδοσις, London, 1908.
- Welhausen J. J., *Die Pharisäer und die Sadducäer*, (Berlin, 1974).